

Serhii Plokhyy

VRATA EVROPE

Zgodovina Ukrajine

Serhii Plokyh

VRATA EVROPE

Zgodovina Ukrajine

Prevedel Niki Neubauer

UMco

Ljubljana 2022

Serhii Plokhly
VRATA EVROPE
Zgodovina Ukrajine

THE GATES OF EUROPE
A History of Ukraine

Copyright © 2015, 2021 by Serhii Plokhly.
All rights reserved.

© za Slovenijo UMco, d. d., 2022. Vse pravice pridržane.

Prevod: Niki Neubauer

Izdajatelj in založnik: UMco, d. d., zbirka Angažirano

Odgovorni urednik: Samo Rugelj

Pomočnica urednika: Renate Rugelj

Strokovni pregled: Andrej Benedejčič

Jezikovni pregled: Tanja Božič

Oblikovanje ovitka: Aleš Cimprič

Postavitve: Žiga Valetič

Slika na naslovnici: iStock, kip »Mati domovine« v Kijevu

Številčenje kazala: Neža Vilhelm

Tisk: Primitus, d. o. o.

Naklada: 500 izvodov, 1. natis

Ljubljana 2022

Knjižno delo je izšlo s podporo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.

V okviru določil Zakona o avtorski in sorodnih pravicah so brez pisnega dovoljenja založbe prepovedani reproduciranje, distribuiranje, javna priobčitev, predelava ali druga uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnem koli obsegu ali postopku, v številski fotokopiranje, tiskanje in shranjevanje v elektronski obliki.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(477)

PLOKHLY, Serhii, 1957-

Vrata Evrope : zgodovina Ukrajine / Serhii Plokhly ;
prevedel Niki Neubauer. - 1. natis. - Ljubljana : UMco, 2022

Prevod dela: The gates of Europe

ISBN 978-961-7136-31-9

COBISS.SI-ID 108555779

UMco, d. d., Leskoškova 12, 1000 Ljubljana
tel.: 01/ 520 18 39, e-pošta: bukla-urednistvo@umco.si, www.bukla.si

Ukrajinskemu narodu

VSEBINA

ZEMLJEVIDI	9
PREDGOVOR	19
UVOD	21
Prvi del: NA PONTSKI MEJI	
1. poglavje: ROB SVETA	31
2. poglavje: PRIHOD SLOVANOV	43
3. poglavje: VIKINGI NA DNEPRU	55
4. poglavje: BIZANC SEVERA	67
5. poglavje: KLJUČI KIJEVA	79
6. poglavje: PAX MONGOLICA	91
Drugi del: VZHOD SE SREČA Z ZAHODOM	
7. poglavje: OBLIKOVANJE UKRAJINE	109
8. poglavje: KOZAKI	123
9. poglavje: VZHODNE REFORMACIJE	139
10. poglavje: VELIKI UPOR	153
11. poglavje: DELITVE	167
12. poglavje: RAZSODBA V POLTAVI	179
Tretji del: MED IMPERIJI	
13. poglavje: NOVE MEJE	197
14. poglavje: KNJIGE GENEZE	215
15. poglavje: PREPUSTNA MEJA	233
16. poglavje: SELITVE	249
17. poglavje: NEDOKONČANA REVOLUCIJA	263

Četrtri del: SVETOVNI VOJNI

18. poglavje: ROJSTVO NARODA	281
19. poglavje: RAZBITE SANJE	299
20. poglavje: KOMUNIZEM IN NACIONALIZEM	317
21. poglavje: STALINOVA TRDNJAVA	339
22. poglavje: HITLERJEV <i>LEBENSRAUM</i>	357
23. poglavje: ZMAGOVALCI	379

Peti del: POT V NEODVISNOST

24. poglavje: DRUGA SOVJETSKA REPUBLIKA	397
25. poglavje: ZBOGOM, LENIN!	417
26. poglavje: TRG NEODVISNOSTI	439
27. poglavje: CENA SVOBODE	457
28. poglavje: NOVA ZORA	469

Epilog: POMEN ZGODOVINE	483
-------------------------	-----

ZAHVALE	493
---------	-----

ZGODOVINSKI ČASOVNI TRAK	495
--------------------------	-----

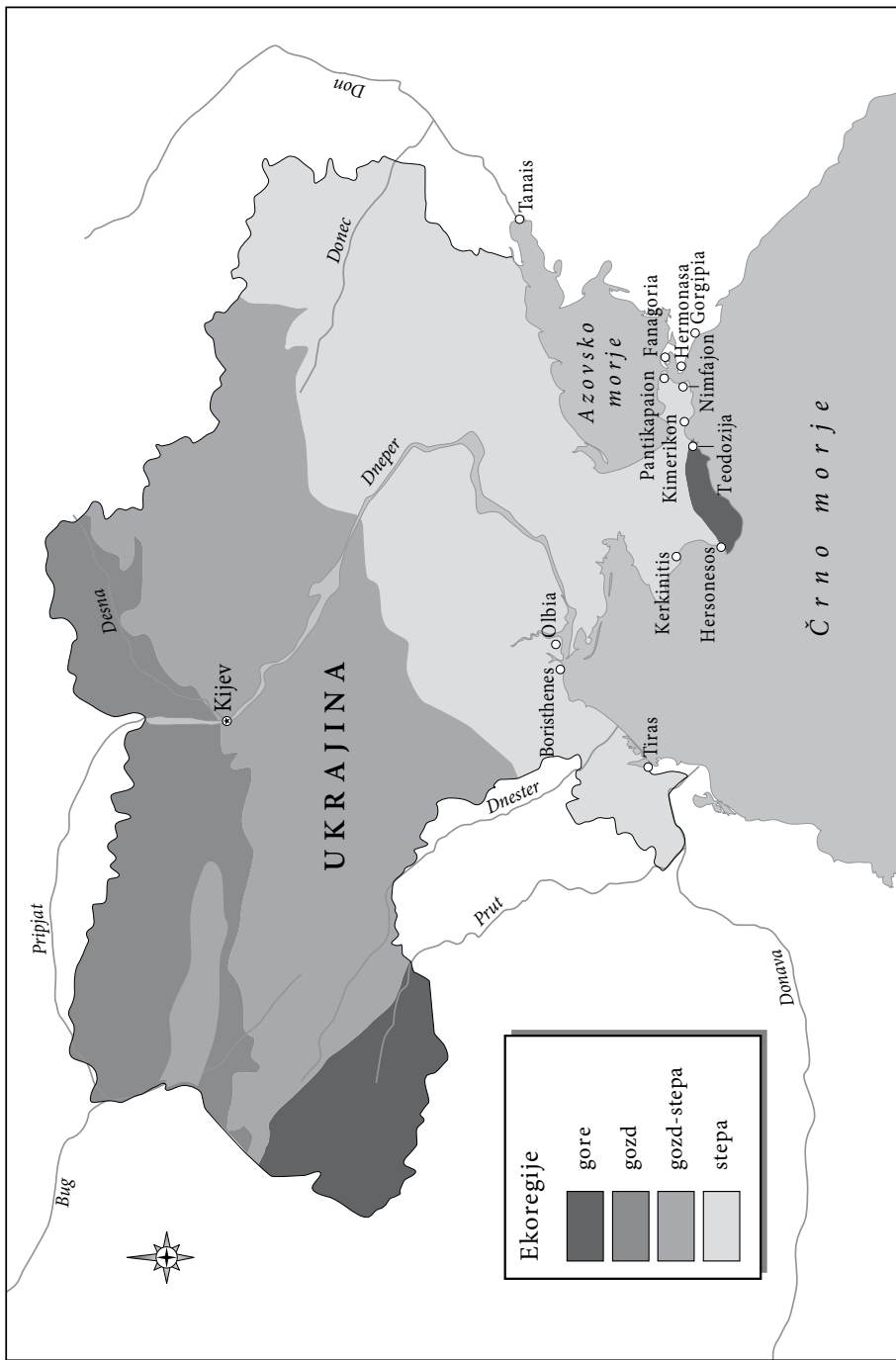
KDO JE KDO V UKRAJINSKI ZGODOVINI	511
-----------------------------------	-----

SLOVAR IZRAZOV	519
----------------	-----

NADALJNJE BRANJE	521
------------------	-----

STVARNO IN IMENSKO KAZALO	531
---------------------------	-----

Grške naselbine, 770 pr. n. š. – 100 pr. n. š.

Rusko-ukrajinski konflikt

PREDGOVOR

MED PRIMERI USTAVNIH OBTOŽB ameriških predsednikov je tista, ki jo je decembra 2019 proti Donaldu Johnu Trumpu sprožil predstavniški dom ameriškega kongresa, edinstvena. Od štirih ustavnih obtožb v dosednji ameriški zgodovini se je samo ta osredotočala na predsednikova dejanja v zvezi s tujo državo. Ta država je bila Ukrajina. V zadnjih nekaj letih so mi večkrat zastavili isto vprašanje: »Zakaj je Ukrajina postala tako pomembna v svetovni politiki?« Prvič sem se s tem vprašanjem srečal v času protestov na Majdanu v letih 2013 in 2014, ki jim je takoj sledila ruska priključitev Krima in agresija na preostalo Ukrajino ter posledično dramatično poslabšanje odnosov med ZDA in Rusijo ter EU in Rusijo. Enako vprašanje se je pojavilo v zvezi z vlogo Ukrajine v postopku ustavne obtožbe proti predsedniku Trumpu in nato še v ameriški predsedniški predvolilni kampanji leta 2020.

Moj odgovor je bil in ostaja enak. Pojav Ukrajine na osrednjem odru evropske in nato ameriške politike ni naključje. Ukrajina, za Rusijo največja posovjetska republika in zdaj tarča ruske agresije, je v zadnjih nekaj letih postala bojišče. Za razliko od vzhodnoslovanskih sosed, Rusije in Belorusije, je Ukrajina v burnih letih posovjetske tranzicije ohranila demokratske institucije in politiko, svoje geopolitične težnje ter družbene in kulturne vrednote pa je usmerila na Zahod.

Ruska nenapovedana hibridna vojna v ukrajinski regiji Donbas, ki je v zadnjih sedmih letih terjala več kot 14.000 življenj, zahteva ameriško in zahodno pozornost kot eden glavnih izrazov globalnega boja med demokracijo in avtoritarnostjo. Sedanji vojaški spopad v Ukrajini pa ni le spopad političnih vrednot. Prizadevanja Rusije, da bi z zavzetjem Krima in zasedbo dela Donbasa zaustavila svoj imperialni zaton, predstavljajo veliko grožnjo mednarodnemu redu in njegovim temeljnim načelom suverenosti in ozemeljske celovitosti nacionalnih držav na ravni, kakršne ni bilo od konca druge svetovne vojne.

Čeprav je svetovna javnost šele pred kratkim postala pozorna nanjo, ima Ukrajina dolgo, dramatično in izjemno zanimivo zgodovino, a jo pogosto zastirajo velike zgodbe o imperijih, ki so stoletja vladali njenemu ozemlju. Izkopavanje te zgodovine, ki je bila na Zahodu donedavna le malo znana, izpod plasti imperialnega izkrivljanja pomaga globlje razumeti ne le državo, ki je zdaj v središču svetovne pozornosti, temveč tudi celotno Evropo, tako vzhodno kot zahodno. Izkoristil sem priložnost, ki mi jo je ponudil založnik za posodobljeno izdajo knjige, v katero sem dodal poglavje o najnovejši zgodovini Ukrajine – o letih, ki so minila od prvotne objave leta 2015. To postavlja zgodbo o državi in regiji v novo luč.

Serhii Plokhyy
21. marec 2021

Osebna, zemljepisna in druga imena smo slovenili v skladu s prevladujočo rabo v današnjem času. Glede na aktualni konflikt med Ukrajino in Rusijo se lahko dokončna poimenovanja v prihodnosti še kaj spremenijo. (Op. ur.)

UVOD

UKRAJINCI IMAJO VERJETNO ENAKO PRAVICO, da se hvalijo s svojo vlogo pri spreminjanju sveta kot Škoti in drugi narodi, o katerih so napisane knjige in v katerih trdijo, da so zaznamovali tok človeške zgodovine. Ko so decembra 1991 ukrajinski državljani množično odšli na volišča in glasovali za svojo neodvisnost, so s tem mogočno Sovjetsko zvezo poslali na smetišče zgodovine. Dogodki v Ukrajini so imeli velike mednarodne posledice in so v resnici spremenili tok zgodovine: Sovjetska zveza je razpadla teden dni po ukrajinskem referendumu in predsednik George Bush je razglasil končno zmago Zahoda v dolgotrajni in izčrpavajoči hladni vojni.

Svet je Ukrajino na televizijskih zaslonih naslednjič videl novembra 2004, ko so zanosne oranžno oblečene množice napolnile trge in ulice Kijeva ter zahtevale poštene volitve, kar so tudi dosegle. Oranžna revolucija je dala skupno ime številnim »barvnim revolucijam«, ki so pretresle avtoritarne režime od Srbije do Libanona in od Gruzije do Kirgizije. Barvne revolucije niso spremenile posovjetskega sveta, so pa pustile trajno zapuščino in upanje, da se bo nekoč spremenil. Ukrajinci so se na svetovnih televizijskih zaslonih spet pojavili novembra in decembra 2013, ko so se ponovno zgrnili na ulice Kijeva, tokrat v podporo tesnejšim vezem z Evropsko unijo. V času, ko je bilo navdušenje nad Evropsko unijo med njenimi državami

članicami na najnižji točki, je pripravljenost Ukrajincev, da protestirajo in pri temperaturah pod lediščem vztrajajo na ulicah več dni, tednov in mesecev, presenetila in navdihnila državljane zahodne in srednje Evrope.

Dogodki v Ukrajini so se nepričakovano in tragično obrnili v začetku leta 2014, ko je spopad med protestniki in vladnimi silami nasilno prekinil veselo vzdušje zgodnejših protestov, ki so skoraj spominjali na ulično zabavo. Februarja 2014 so posebne policijske enote za obvladovanje nemirov in vladni ostrostrelci pred televizijskimi kamerami uporabili ostro strelivo ter ranili in ubili več deset proevropskih demonstrantov. Prizori so pretresli svet. Prav tako kot ruska priključitev Krima marca 2014 in pozneje tisto pomlad kampanja hibridnega vojskovanja Moskve v regiji Donbas v vzhodni Ukrajini. Ko so julija istega leta proruski separatisti sestrelili malezijsko potniško letalo s skoraj tristo ljudmi na krovu, je rusko-ukrajinski konflikt postal resnično mednaroden. Dogodki v Ukrajini so močno vplivali na Evropo in svet, zaradi česar so politiki začeli govoriti o »bitki za prihodnost Evrope« in vrnitvi hladne vojne prav v tistem delu sveta, kjer naj bi se leta 1991 končala.

Kaj je povzročilo ukrajinsko krizo? Kakšno vlogo ima zgodovina v teh dogodkih? Po čem se Ukrajinci razlikujejo od Rusov? Kdo ima pravico do Krima in vzhodne Ukrajine? Zakaj imajo ukrajinska dejanja tako velike mednarodne posledice? Ta vprašanja, ki se v zadnjih letih zastavljajo vedno znova, si zaslužijo izčrpne odgovore. Da bi razumeli usmeritve, na podlagi katerih potekajo sedanji dogodki v Ukrajini in njihov vpliv na svet, moramo proučiti njihove korenine. To je, zelo na splošno, glavna naloga te knjige, ki sem jo napisal v upanju, da lahko zgodovina omogoči vpogled v sedanost in s tem vpliva na prihodnost. Čeprav je težko, če ne celo nemogoče, napovedati izid in dolgoročne posledice sedanje ukrajinske krize ali prihodnost Ukrajine kot države, nam lahko potovanje v

zgodovino pomaga osmisлити poplavo vsakodnevnih novinarskih poročil ter omogoči, da se premišljeno odzovemo na dogodke in tako oblikujemo njihov izid.

Ta knjiga predstavlja tako imenovani *longue durée* ali dolgotrajni pogled na zgodovino Ukrajine od časov Herodota do razpada ZSSR in sedanjega rusko-ukrajinskega konflikta. Toda kako na nekaj sto straneh strniti več kot tisočletje zgodovine kraja, velikega kot Francija, ki ima danes skoraj 46 milijonov prebivalcev, v toku svojega obstoja pa jih je imel več sto milijonov? Treba je izbirati, kot so to zgodovinarji vedno počeli. Vendar se njihovi pristopi razlikujejo. Ustanovitelj sodobnega ukrajinskega zgodovinopisja Mihajlo Hruševski (1866–1934), ki nastopa v tej knjigi in po katerem je poimenovana katedra za ukrajinsko zgodovino na Univerzi Harvard, je svoj predmet obravnaval kot zgodovino naroda, ki je obstajal od nekdaj in poznal obdobja razcveta, zatona in preporoda, in ki je pozneje dosegel vrh z vzpostavitvijo ukrajinske državnosti med prvo svetovno vojno in po njej.

Hruševski je vzpostavil ukrajinsko zgodovino kot posebno raziskovalno področje, vendar so njegovi številni kritiki in nasledniki dvomili o njegovem pristopu. Študenti Hruševskega so poudarjali zgodovino ukrajinske državnosti; sovjetski zgodovinarji so zgodovino Ukrajine pripovedovali kot zgodovino razrednega boja; nekateri zahodni avtorji so poudarjali njen multietnični značaj; danes se vse več raziskovalcev obrača k nadvladanemu pristopu. Prav slednje usmeritve v pisanju ukrajinske in drugih nacionalnih zgodovin so vplivale tudi na mojo pripoved. Poleg tega sem izkoristil tudi nedavni kulturni obrat v zgodovinskih študijah in raziskavah zgodovine identitet. Vprašanja, ki jih zastavljam, so prezentistična, na preteklost gledajo s perspektive sedanjih dogajanj in izkušenj, vendar se po najboljših močeh trudim, da sodobnih identitet, pripadnosti, misli, motivacij in občutij ne bi prenašal nazaj v preteklost.

Naslov knjige, *Vrata Evrope*, je seveda prisprodoma, vendar je ne smemo jemati zlahka ali zavračati kot oglaševalski trik. Evropa je pomemben del ukrajinske zgodbe, tako kot je Ukrajina del evropske. Ukrajina, ki leži na zahodnem robu evrazijske stepe, že stoletja omogoča dostop v Evropo. Včasih, ko so bila »vrata« zaradi vojn in spopadov zaprta, je Ukrajina pomagala ustaviti tuje vdore na vzhod in zahod; ko so bila odprta, to pa so bila večino ukrajinske zgodovine, je Ukrajina služila kot most med Evropo in Evrazijo ter omogočala izmenjavo ljudi, blaga in idej. Skozi stoletja je bila Ukrajina tudi stičišče (in bojišče) različnih cesarstev, od rimskega do otomanskega, od habsburškega do romanovskega. V 18. stoletju so Ukrajini vladali iz Sankt Peterburga in Dunaja, Varšave in Istanbula. V 19. stoletju sta ostali le prvi dve prestolnici. V drugi polovici 20. stoletja je večini ukrajinskih dežel vladala le Moskva. Vsak od teh imperijev si je lastil zemljo in plen, pustil svoj pečat na pokrajini in značaju prebivalstva ter pomagal oblikovati edinstveno obmejno istovetnost in etos.

Narod je pomembna – čeprav ne prevladujoča – kategorija analize in prvina zgodbe, ki skupaj z nenehno spreminjajočo se idejo Evrope določa naravo te pripovedi. Knjiga *Vrata Evrope* pripoveduje zgodovino Ukrajine znotraj meja, ki so jih določili etnografi in kartografi v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju in so se pogosto (ne pa vedno) ujemale z mejami današnje ukrajinske države. Spremlja razvoj idej in identitet, ki povezujejo te dežele, od časov srednjeveške kijevske države, v zgodovinopisju znane kot Kijevska Rusija, do vzpona modernega nacionalizma ter pojasnjuje izvore sodobne ukrajinske države in politične nacije. Pri tem se knjiga osredotoča na Ukrajince kot največjo demografsko skupino in sčasoma glavno silo oblikovanja sodobnega naroda in države. Pozornost namenja ukrajinskim manjšinam, zlasti Poljakom, Judom in Rusom, sodobni večetnični in večkulturni ukrajinski narod pa obravnava kot delo v nastajanju. Ukrajinska kultura je vedno obstajala v

prostoru, ki si ga je delila z drugimi kulturami, in je že zgodaj morala krmariti med temi »drugimi«. Sposobnost ukrajinske družbe, da prestopa notranje in zunanje meje ter se pogaja o identitetah, ki jih te meje ustvarjajo, je glavna značilnost zgodovine Ukrajine, kot je predstavljena v tej knjigi.

Politika, mednarodna in domača, ponuja priročno podlago za zgodbo, vendar so se mi pri pisanju te knjige zdele geografija, ekologija in kultura najbolj trajne in s tem dolgoročno najvplivnejše. Sodobna Ukrajina, gledano z vidika dolgotrajnih kulturnih usmeritev, je plod vzajemnega delovanja dveh premikajočih se meja, od katerih eno določa meja med evrazijskimi stepami in vzhodnoevropskimi travišči in gozdovi, drugo pa meja med vzhodnim in zahodnim krščanstvom. Prva meja je bila tudi meja med stalno naseljenim in nomadskim prebivalstvom ter, pozneje, med krščanstvom in islamom. Druga sega v čas delitve Rimskega cesarstva na Rim in Konstantinopol ter zaznamuje razlike v politični kulturi med vzhodom in zahodom Evrope, ki obstajajo še danes. Premikanje teh meja skozi stoletja je spočelo edinstven niz kulturnih značilnosti, ki so oblikovale temelje današnje ukrajinske identitete.

Zgodovine Ukrajine ne moremo povedati brez zgodbe o njenih regijah. Kulturni in družbeni prostor, ki ga je ustvarilo premikanje meja, ni bil enovit. Ko so se državne in imperialne meje premikale po ozemlju, ki so ga opredeljevale ukrajinske etnične meje, so ustvarile različne kulturne prostore, ki so služili kot temelj ukrajinskih regij – nekdanje Zakarpatje pod madžarsko oblastjo, zgodovinsko avstrijsko Galicijo, Podolje in Volinijo pod poljsko oblastjo, kozaški levi breg Dnepra s spodnjim tokom reke, Slobodsko Ukrajino ter nazadnje obale Črnega morja in Doneški bazen, poseljene v ruskih carskih časih. Za razliko od večine mojih predhodnikov se poskušam izogniti obravnavi zgodovine različnih regij (kot so deli Ukrajine pod rusko in avstrijsko oblastjo) v ločenih delih knjige, temveč jih

obravnavam skupaj in podajam primerjalni pogled na njihov razvoj v določenem obdobju.

Na koncu še nekaj besed o izrazju. Predniki sodobnih Ukrajincev so živeli v več deset predmodernih in modernih kneževinah, kraljevinah in cesarstvih, ki so sčasoma prevzeli različna imena in identitete. Dva ključna izraza, ki so ju uporabljali za opredelitev svoje dežele, sta bila »Rus'« in »Ukrajina«. (V cirilici se Rus' piše Русь: zadnji znak je mehki znak, ki označuje palatalizirano izgovarjavo predhodnega soglasnika). Izraz »Rus'«, ki so ga v 9. in 10. stoletju v regijo prinesli Vikingi, so prevzeli prebivalci Kijevske Rusije, ki so vikinške kneze in bojvnike sprejeli medse in jih poslovanili. Predniki današnjih Ukrajincev, Rusov in Belorusov so prevzeli ime »Rus« v različnih oblikah, od skandinavskega/slovanskega »Rus'« do heleniziranega »Rosija«. V 18. stoletju je Moskovska država sprejela slednjo obliko kot uradno ime svoje države in carstva.

Ukrajinci so imeli različna poimenovanja glede na obdobja in regije, v katerih so živeli: Rusini na Poljskem, Rutenci v habsburškem cesarstvu in Malorusi v Ruskem imperiju. V 19. stoletju so se ukrajinski narodni buditelji odločili, da bodo končali zmedo, se odrekli imenu »Rus'« in se jasno razlikovali od preostalega vzhodnoslovanskega sveta, zlasti od Rusov, zato so za opredelitev svoje dežele in etnične skupine, tako v Ruskem imperiju kot v Avstro-Ogrski, sprejeli izraza »Ukrajina« in »Ukrajinci«. Ime »Ukrajina« je srednjeveškega izvora in je v zgodnjem novem veku označevalo kozaško državo v Dneprski Ukrajini. V kolektivni zavesti aktivistov iz 19. stoletja so bili kozaki, ki so bili večinoma krajevnega izvora, srž Ukrajincev. Da bi povezal rusko preteklost in ukrajinsko prihodnost, je Mihajlo Hruševski svoj opus v desetih zvezkih imenoval *Zgodovina Ukrajine-Rus'*. Res, vsak, ki danes piše o ukrajinski preteklosti, mora za opredelitev prednikov sodobnih Ukrajincev uporabiti dva ali celo več izrazov.

V tej knjigi uporabljam izraz »Rus'«* predvsem, vendar ne izključno v zvezi s srednjeveškim obdobjem. Z izrazom »Rutenci« označujem Ukrajince v zgodnjem novem veku, izraz »Ukrajinci« pa uporabljam, ko pišem o sodobnem času. Od ustanovitve neodvisne ukrajinske države leta 1991 so vsi njeni državljani znani kot »Ukrajinci«, ne glede na njihovo etnično poreklo. Ta raba odraža trenutno veljavne dogovore akademskega zgodovinopisja, in čeprav je nekoliko zapletena, upam, da ne povzroča zmede.

»Pridite in videli boste,« je na koncu predgovora zapisal anonimni avtor *Zgodovine Rusov ali Male Rusije*, enega temeljnih besedil sodobnega ukrajinskega zgodovinopisja. Svojega ne morem zaključiti z boljšim povabilom.

---

* V slovenskem jeziku se etnonim *Rus'* (Русь) in njegove različice večinoma prilagajajo z izrazi Kijevska Rusija. – op. prev.

I. del

NA PONTSKI MEJI

ROB SVETA

O ZGODOVINI UKRAJINE je prvi pisal Herodot, sam oče zgodovine. Ta čast je večinoma pridržana za zgodovine dežel in ljudstev iz sredozemskega sveta. Ukrajina – prostranstvo step, gora in gozdov severno od Črnega morja, ki so mu Grki pravili *Pontos euxeinus* (Gostoljubno morje, Rimljani pa so ga latinizirali kot *Pontus euxinus*) – je bila pomemben del tega sveta. Njegov pomen je bil posebne narave. Herodotov svet je bil osredotočen na mestne države stare Grčije in je segal do Egipta na jugu ter Krima in pontskih step na severu. Če je bil Egipt dežela starodavne kulture in filozofije, ki jo je veljalo proučevati in posnemati, je bilo ozemlje današnje Ukrajine značilna meja, kjer se je grška civilizacija srečala s svojim barbarskim alter egom. Bila je prva meja političnega in kulturnega področja, ki je postalo znano kot zahodni svet. Tam je Zahod začel opredeljevati sebe in drugačne od sebe.

Herodot, v grščini znan kot Herodotos, je izviral iz Halikarnasa, grškega mesta na ozemlju današnje Turčije. V 5. stoletju pred našim štetjem, ko je živel, pisal in pripovedoval svoje *Zgodbe*, je bil njegov rojstni kraj del Perzijskega cesarstva. Herodot je dovršen del svojega življenja preživel v Atenah, živel je v južni Italiji, križaril po Sredozemlju in Bližnjem vzhodu ter med drugim potoval v Egipt in Babilon. Kot občudovalec atenske demokracije je pisal v jonski grščini, vendar je bilo

njegovo zanimanje tako globalno, kot je v tistem času sploh lahko bilo. Njegove *Zgodbe*, pozneje razdeljene v devet knjig, so obravnavale izvore grško-perzijskih vojn, ki so se začele leta 499 in trajale do sredine 5. stoletja pred našim štetjem. Herodot je živel v tem času in je to temo raziskoval še trideset let po koncu vojn leta 449. Spopad je prikazal kot epski boj med svobodo in suženjstvom – prvo so predstavljali Grki, drugo pa Perzijci. Čeprav so bile njegove politične in ideološke simpatije na strani Grkov, je želel povedati obe plati zgodbe. Po lastnih besedah se je namenil »ohraniti spomin na preteklost tako, da bo zabeležil osupljive dosežke Grkov in barbarov«.

Herodotovo zanimanje za »barbarski« del zgodbe je usmerilo njegovo pozornost v pontske stepe. Leta 512 pred našim štetjem, trinajst let pred začetkom vojn, je Darej Veliki, zdaleč najmočnejši vladar Perzijskega cesarstva, vdrl v to regijo, da bi se maščeval Skitom, ki so ga ukanili. Skitski kralji, nomadski vladarji obsežnega ozemlja severno od Črnega morja, so Dareja prisilili, da je prehodil vso pot od Donave do Dona, ko je zasledoval njihovo zelo gibljivo vojsko, ne da bi mu dali priložnost za spopad z njo. To je bil ponižujoč poraz za vladarja, ki je desetletje in pol pozneje predstavljal veliko grožnjo grškemu svetu. Herodot se je v svojih *Zgodbah* zelo potrudil, da je o skrivnostnih Skitih, njihovi deželi, običajih in družbi povedal vse, kar je vedel ali slišal. Zdi se, da kljub obsežnim potovanjem sam nikoli ni obiskal te regije in se je moral zanašati na zgodbe, ki so mu jih pripovedovali drugi. Toda zaradi podrobnega opisa Skitov in dežel ter ljudstev, ki so jim vladali, je postal ne le prvi zgodovinar, temveč tudi prvi geograf in etnograf Ukrajine.

DEŽELE SEVERNO OD ČRNEGA MORJA so približno 45.000 let pred našim štetjem prvič poselili neandertalski lovci na mamute, kot vemo iz arheoloških izkopavanj njihovih bivališč. V petem tisočletju pred našim štetjem so nosilci tako imenovane

kukutensko-tripiljske kulture naselili gozdno-stepno obmejno območje med Donavo in Dneprom, kjer so se ukvarjali z živinorejo in poljedelstvom, gradili velike naselbine ter izdelovali glinene kipe in barvno keramiko. Približno 3500 let pred začetkom našega štetja so ljudje, ki so naseljevali pontske stepe, udomačili konja in tisoč let pozneje v srednjo Evropo prinesli indoevropske jezike.

Preden je začel Herodot na javnih slavnih v Atenah recitirati odlomke iz svojih del, je večina Grkov o območju severno od Črnega morja vedela zelo malo. Mislili so, da je to dežela divjakov in igrišče bogov. Nekateri so verjeli, da je tam, na otoku ob izlivu bodisi Donave bodisi Dnepra, našel večni počitek Ahil, junak trojanske vojne in Homerjeve *Iliade*. Na tem območju, domnevno v bližini reke Don, so živele tudi Amazonke, grške bojevnice, ki so si odrezale desno dojko, da so lahko bolje rokovala z lokom. In potem so bili tam še divji Tavrijci s Krima, polotoka, ki so ga Grki poznali pod imenom Tavrida. Njihova princesa Ifigenija ni pokazala nobenega usmiljenja do nesrečnih popotnikov, ki so se pred viharji na Črnem morju zatekli na gorate obale Krima. Žrtvovala jih je boginji Artemidi, v zahvalo, da jo je rešila pred smrtno obsodbo, ki jo je izrekel njen oče Agamemnon. Malokdo je želel potovati v tako nevarne dežele, kot so bile tiste ob »Gostoljubnem morju«, po katerem je bilo v resnici zelo težko pluti, saj je bilo znano po hudih nevihtah, ki so privršale od nikoder.

Grki so za dežele in ljudstva severno od Črnega morja prvič slišali od naroda bojevnikov, imenovanega Kimerijci, ki so se pojavili v Anatoliji, potem ko so jih Skiti v osmem stoletju pred našim štetjem pregnali iz pontskih step. Nomadski Kimerijci so se najprej preselili na Kavkaz in nato na jug proti Mali Aziji, kjer so naleteli na sredozemske kulture z dolgo tradicijo stalno naseljenega življenja in kulturnih dosežkov. Tam so nomadski bojevniki postali znani kot značilni barbari in ta njihov sloves

je zapisan tudi v Svetem pismu, kjer jih Jeremija opisuje takole: »Glej, ljudstvo prihaja iz severne dežele, velik narod se vzdiguje s koncev zemlje. Z lokom in kopjem je opremljen, grozovit je in brez usmiljenja. Hrumi, kakor bi bučalo morje, na konjih jezdi, razporejen kakor en mož za boj proti tebi.« (Jer 6,22–23)

Podoba Kimerijcev kot divjih bojevnikov si je utrla tudi v sodobno popularno kulturo. Arnold Schwarzenegger je v hollywoodski uspešnici iz leta 1982 igral Konana barbara – domišljjski lik, ki si ga je leta 1932 izmislil pisatelj Robert E. Howard – kot kralja Kimerije.

Krim in severne obale Črnega morja so postali del grškega kozmosa v sedmem in šestem stoletju pred našim štetjem, potem ko so bili Kimerijci prisiljeni zapustiti svojo domovino. Na tem območju so začele rasti grške kolonije, ki so jih večinoma ustanovili naseljenci iz Mileta, ene od najmočnejših grških držav tistega časa. Sinope, ki so jih na južni obali Črnega morja ustanovili Milečani, so postale samostojna matična kolonija. Med kolonijami na severni obali so bile Pantikapaion v bližini današnjega mesta Kerč, Teodozija na območju današnje Feodosije in Hersonesos v bližini sodobnega mesta Sevastopol, vse tri na Krimu. Daleč najbolj znana miletska kolonija pa je bila Olbia ob ustju reke Južni Bug, kjer se ta izliva v ustje še večje reke Dneper, njune skupne vode pa se izlivajo v Črno morje. Mesto je imelo kamnito obzidje, akropolo in tempelj Apolona Delfinija. Po podatkih arheologov je Olbia na vrhuncu svojega obstoja obsegala več kot 120 hektarjev. V mestu, ki je sprejelo demokratično obliko vladavine in je s pogodbo uredilo odnose z matičnim mestom Miletom, je živelo do 10.000 ljudi.

Blaginja Olbie je bila tako kot blaginja drugih grških mest in emporijev (trgovskih središč) v regiji odvisna od dobrih odnosov s krajevnim prebivalstvom iz pontskih step. V času ustanovitve mesta in v njegovem najbolj uspešnem obdobju, v petem in četrtem stoletju pred našim štetjem, so bili domačini Skiti

konglomerat plemen iranskega izvora. Grki iz Olbie in njihovi sosedje niso živeli le drug ob drugem in se ukvarjali s trgovino, temveč so se tudi poročali med seboj, kar je privedlo do velikega števila prebivalcev mešane grške in »barbarske« krevi, katerih običaji so združevali grške in krajevne tradicije. Olbijski trgovci in mornarji so v Milet in druge dele Grčije pošiljali žito, posušene ribe in sužnje ter prinašali nazaj vino, oljčno olje in grške obrtniške izdelke, vključno s tekstilom in kovinskimi izdelki, ki so jih prodajali na krajevnih trgih. Kot vemo iz izkopavanj grobnih gomil skitskih kraljev, so bili na voljo tudi luksuzni predmeti iz zlata. Stepe južne Ukrajine so polne takšnih gomil, ki so se zdaj večinoma posedle in so ostali le majhni hribčki, ki so v ukrajinščini znani kot *kurgani*.

DALEČ NAJBOLJ IMPRESIVEN KOS tako imenovanega skitskega zlata, tridelni naprsni okras ali pektoral, so odkrili v južni Ukrajini leta 1971 in je danes na ogled v Ukrajinskem muzeju zgodovinskih zakladov v Kijevu. Pektoral, ki verjetno izvira iz četrtega stoletja pred našim štetjem in je nekoč krasil prsi skitskega kralja, ponuja vpogled v notranji ustroj skitske družbe in gospodarstva. V središču sta upodobljena dva klečeča bradata skitska moška, ki držita plašč iz ovčje kože. Glede na material, iz katerega je narejen celoten pektoral, to spominja na zlato runo Argonavtov – simbol oblasti in kraljevanja. Desno in levo od osrednjega prizora so podobe udomačenih živali – konj, krav, ovc in koz. Tu so tudi podobe skitskih sužnjev, od katerih eden molze kravo, drugi ovco. Pektoral ne pušča dvoma, da so Skiti živeli v družbi stepskih bojevnikov, v kateri so prevladovali moški in katere gospodarstvo je bilo odvisno od živinoreje.

Če nas podobe Skitov in udomačenih živali popeljejo v skitski svet, nam podobe divjih živali na pektoralu povedo več o tem, kako so si Grki predstavljali najbolj oddaljeno mejo svojega kozmosa kot pa o resničnem življenju v pontskih stepah.

Levi in panterji preganjajo merjasce in jelene, medtem ko kritelati grifoni – najmočnejše živali grške mitologije, pol orli, pol levi – napadajo konje, živali, ki so bile najpomembnejše za skitski način življenja. Pektoral je idealen simbol ne le grškega kulturnega prenosa, temveč tudi prepletanja grškega in skitskega sveta v pontskih stepah.

To prepletanje kultur je Herodotu omogočilo, da je o življenju Skitov zbral podatke, kakršnih ne bi moglo prinesiti nobeno arheološko izkopavanje. Ustanovni mit o Skitih zagotovo spada v to kategorijo. »Po pripovedih samih Skitov so najmlajši med vsemi narodi,« je v svojih *Zgodbah* navedel Herodot, ki naj bi to izvedel od nekega Targitaja, ki je imel tri sinove. »Ko so še vladali deželi, so z neba padla štiri orodja, vsa iz zlata – plug, jarem, bojna sekira in pivska čaša,« je Herodot prenesel mit o nastanku Skitov. Dva starejša brata sta skušala vzeti darila z neba, vendar sta se vnela v plamenih in le najmlajšemu bratu jih je uspelo vzeti in obdržati. Ta je bil takoj priznan za vrhovnega vladarja kraljestva in je bil začetnik skitskega plemena, znanega kot kraljevi Skiti, ki so prevladovali v pontskih stepah in obdržali zlato, ki je padlo z neba. Skiti so se očitno imeli za avtohtono prebivalstvo. Drugače ne bi trdili, da sta bila starša njihovega ustanovitelja Targitaja bog neba in hči Boristenesa, glavne reke kraljestva, ki je danes znana kot Dneper. Isti mit nakazuje, da so se imeli Skiti za poljedelce, čeprav so jim vladali nomadi. Orodje, ki jim je bilo dano z neba, je poleg jarma vključevalo tudi plug, kar je jasen znak stalno naseljene kulture.

Herodot je za Skite res dejal, da se delijo na konjenike in poljedelce, pri čemer je vsaka skupina zasedala svojo ekološko nišo na območju severno od Črnega morja. Na desnem bregu Dnepra, gledano z ladje, ki bi plula proti jugu, neposredno nad grško kolonijo Olbia, katere prebivalci in obiskovalci so Herodotu posredovali večino znanja, ki ga je pridobil o regiji, je prepoznal pleme, imenovano Kalipedi, verjetno potomce mešanih

zakonov med Grki in krajevnimi Skiti. Na severu, ob Dnestru in severno od step, ki so jih nadzorovali kraljevi Skiti, so živeli Alazonci, ki so »v drugih pogledih po svojih navadah podobni Skitom, vendar sejejo in jedo žito, pa tudi čebulo, česen, lečo in proso.« Severno od Alazoncev, na desnem bregu Dnepra, je Herodot našel skitske orače, ki so pridelovali žito za prodajo. Na levi breg reke pa je postavil skitske poljedelce ali Boristenite. Zapisal je, da se ta plemena precej razlikujejo od Skitov na jugu, ki so naseljevali ponske stepe.

Herodotu so se dežele ob Dnepru zdele med najbolj rodovitnimi na svetu:

Boristenes, druga največja skitska reka, je po mojem mnenju najdragocenejša in najrodovitnejša reka, ne le v tem delu sveta, ampak tudi kjerkoli drugje, z edino izjemo reke Nil, s katero se ne more primerjati nobena. Zagotavlja najboljšo in najobilnejšo pašo, daleč najbogatejšo zalogo najboljših vrst rib in odlično vodo za pitje – čisto in bistro –, medtem ko je voda drugih rek v bližini kalna; nikjer drugje ne rastejo boljši pridelki kot na njenih bregovih, in kjer ni posejano žito, je trava najsočnejša na svetu.

To je res ustrezen opis. Črna prst, črnica ali *černožjom*, v porečju Dnepra še vedno velja za eno najbogatejših na svetu in je sodobni Ukrajini prislužila vzdevek »žitnica Evrope«.

Dežele ob srednjem toku Dnepra, ki so jih naselili poljedelci, še niso predstavljale konca Herodotove meje. Na severu so živela tudi ljudstva, o katerih so ne le Grki iz kolonij, temveč tudi Skiti različnih družbenih slojev vedeli zelo malo, če sploh kaj. Ta ljudstva so živela na skrajni meji. Na desnem bregu Dnepra so jih imenovali Nevri; na levem, bolj proti vzhodu in severu, pa so jih imenovali preprosto Kanibali. Herodot o njih ni vedel veliko, vendar lokacija Nevrov v Pripjatskih močvirjih

na današnji ukrajinsko-beloruski meji sovpada z eno od možnih domovin starih Slovanov, kjer je mogoče najti skupek nekaterih najstarejših ukrajinskih narečij.

Če verjamemo Herodotu in njegovim virom, je bilo skitsko kraljestvo konglomerat etničnih skupin in kultur, v katerem sta geografija in ekologija določali mesto vsake skupine v splošni strukturi države in delitvi dela. Grki in helenizirani Skiti so živeli na obali in delovali kot posredniki med sredozemskim svetom Grčije in zaledjem, tako na področju trgovine kot kulture. Glavnina trgovskih dobrin – žito, posušene ribe in sužnji – je prihajala iz travišč ali mešanih gozdno-stepnih območij. Da bi dosegli črnomska pristanišča, je bilo treba s temi dobrinami, zlasti z žitom in sužnji, prečkati stepe, poseljene s kraljevimi Skiti, ki so nadzorovali trgovino in večino prihodkov obdržali zase, del svojih zlatih zakladov pa pustili v grobnih gomilah v tej regiji. Herodotova delitev na obalo, stepe in gozd je postala ena glavnih delitev v ukrajinski zgodovini – in je trajala stoletja, če ne celo tisočletja.

SLOJEVITI SKITSKI SVET, opisan v *Zgodbah*, se je končal v tretjem stoletju pred našim štetjem. Rimljani, ki so v prvem stoletju pred našim štetjem prevzeli nadzor nad grškimi kolonijami v severnem delu Črnega morja in jim zagotovili zaščito, so se morali ukvarjati z drugimi gospodarji step.

Sarmati, nov val nomadov z vzhoda, so premagali, izrinili in sčasoma nadomestili skitske jezdece, ki so nadzorovali trgovske poti med kmetijskimi regijami in grškimi kolonijami. Ti prišleki so bili tako kot Skiti iranskega rodu. Herodot, ki jih je umestil vzhodno od reke Don, je zapisal legendo, po kateri so bili potomci Skitov in Amazonk, ki so pobegnile iz grškega ujetništva. Tako kot Skiti so tudi Sarmati vključevali različna plemena in vladali različnim ljudstvom, med katerimi so bili tudi Roksolani, Alani in Jazigi. Sarmati so pontskim stepam

vladali pol tisočletja, do 4. stoletja našega štetja. Na vrhuncu svoje moči so nadzorovali celotno območje od Volge na vzhodu do Donave na zahodu in prodrli v srednjo Evropo vse do Visle.

Sarmati niso bili nič manj zastrašujoča sila v regiji kot Skiti, vendar o njih vemo veliko manj. Predvsem zato, ker je trgovina med grškimi kolonijami in ukrajinskim zaledjem (in s tem pretok informacij), ki je cvetela v času Skitov, v času Sarmatov skoraj povsem zamrla. Sarmati so Skite pregnali na Krim, kjer so nekdanji vladarji ustvarili novo kraljestvo, znano kot Mala Skiti-ja. Skiti so nadzorovali polotok in stepe neposredno na severu, vključno z grškimi kolonijami. Sarmati so obvladovali preostali del pontske stepe, vendar niso imeli dostopa do kolonij, Skiti pa so izgubili nadzor nad stepo in zaledjem. Spor med novimi in starimi gospodarji step je zamajal krajevno trgovino in blaginjo, sčasoma pa tudi varnost grških kolonij. (Skiti in drugi nomadi so od kolonistov zahtevali denar in dobrine ne glede na to, ali je trgovina cvetela ali ne.) Drug enako močan dejavnik, ki je povzročil upad trgovine, je bil pojav novih dobaviteljev kmetijskih proizvodov na sredozemske trge. Žito je na obale Egejskega in Jonskega morja zdaj prihajalo iz Egipta in Bližnjega vzhoda po trgovskih poteh, ki so jih zagotovili osvajalski pohodi Aleksandra Velikega in vzpon Rimskega cesarstva.

Ko so Rimljani v prvem stoletju pred našim štetjem razširili svoj vpliv na severne obale Črnega morja, so oživili nekaj nekdanje trgovine, saj so grškim kolonijam, ki so bile zdaj pod njihovim nadzorom, zagotovili določeno stopnjo varnosti, vendar se je to izkazalo za zelo zahtevno – v najboljšem primeru. Ovid (Publius Ovidius Naso), ki ga je cesar Avgust leta 8 n. št. izgnal v kraj Tomi na črnomorski obali današnje Romunije in je tam deset let pozneje umrl, nam je zapustil slikovit opis nevarnosti vsakdanjega življenja v grški pomorski koloniji na začetku prvega tisočletja našega štetja:

*Brezštevlna plemena povsod naokoli grozijo s srdito vojno
in menijo, da je sramota obstajati brez plenjenja.*

*Zunaj ni nikjer varno: hrib varujeta
samo krhko obzidje in domiselnost njegove lege. ...*

*Tudi sama trdnjava nas le slabo varuje: in tudi barbarska
množica v notranjosti, pomešana z Grki, vzbuja strah,
saj barbari živijo med nami brez razlike
in zasedajo tudi več kot polovico hiš.*

To žalostno stanje, ki so ga povzročili sovražni odnosi z »barbarskimi« sosedmi in pomanjkanje varnosti, je moralo metati slabo luč na razmere v nekoč uspešnih kolonijah v regiji. Dio Krizostom, grški govornik in filozof, ki naj bi konec 1. stoletja našega štetja obiskal mesto Olbia (ki je bilo tujcem v njegovem času znano kot Boristenes), je zapustil slikovito poročilo o koloniji v zatonu:

Mesto Boristenes po velikosti ne ustreza svoji stari slavi, saj je bilo pogosto v vojnah in večkrat zavzeto. Ker mesto že tako dolgo časa leži med barbari – in to barbari, ki so malodane najbolj bojeviti med vsemi –, je vedno v vojnem stanju. ... Zaradi tega je usoda Grkov na tem območju dosegla res zelo nizko točko, saj nekateri niso več združeni v mesta, drugi pa životarijo kot skupnosti, zato se tja zgriinjajo predvsem barbari.

Takšno je bilo stanje grških kolonij več kot stoletje po prihodu Rimljanov. Regija ni nikoli več dosegla blaginje, trgovine in povezav z zaledjem, ki jih je uživala v Herodotovem času. Kolonisti, ki so bili nenehno v vojni ali v strahu pred vojno s krajevnim prebivalstvom, so o svojih sosedih vedeli bore malo. »Bospor, Don, skitska močvirja ležijo za njim,« je zapisal Ovid, ko se je iz svojega izgnanstva v Tomih oziral proti severu in vzhodu,

»peščica imen na komaj znanem območju. Dlje naprej ni ničesar razen nevzdržnega mraza. Ah, kako blizu sem koncu sveta!«

Ovidov sodobnik Strabon, avtor znamenite *Geografije*, je o pontski stepi vedel več kot slavni rimski izgnanec. Od Strabona izvemo imena sarmatskih plemen in območij pod njihovim nadzorom. Po njegovih besedah so bili Jazigi in Roksolani »stanovalci vozov« ali nomadi, vendar nam slavni geograf dobesedno ničesar ne pove o stalno naseljenih prebivalcih gozdno-stepskih območij okoli Dnepra, da ne omenjamo gozdnatih območij daleč na severu. Vendar za razliko od Ovida ni živel med ljudmi iz regije, pa tudi njegovi viri niso bili tako dobri kot Herodotovi. O »severnjakih« niso vedeli ničesar in Strabon se je pritoževal nad nevednostjo, ki je prevladovala »glede preostalih ljudstev, ki si sledijo naprej proti severu; saj ne poznam ne Bastarnov ne Zavromatov, skratka nobenega od ljudstev, ki živijo nad Pontom, niti tega, kako daleč so od Atlantskega morja in ali njihove države mejijo nanj.«

Strabonovi informatorji so prihajali iz ene od kolonij, toda če je Herodot večkrat omenil Dneper, je Strabon očitno bolje poznal Don. Njegovi viri so verjetno prihajali iz Tanaisa, grške kolonije ob izlivu Dona, ki je pripadala Bosporskemu kraljestvu, najmočnejši zvezi grških kolonij, oživljeni s prihodom Rimljanov. Za Strabona je imel Don poseben pomen. Predstavljal je najvzhodnejšo mejo Evrope, izraza, s katerim so v egejski domovini opisovali območje grške prisotnosti v zunanjem svetu. Evropa je ležala zahodno od Dona, vzhodno od njega pa se je začejala Azija.

Na začetku prvega tisočletja našega štetja, ko so Rimljani prišli v pontske kolonije, so se ukrajinska ozemlja ponovno znašla na samem robu tega, kar bo postalo zahodna civilizacija. Severna meja helenističnega sveta je zdaj postala vzhodna meja Evrope. Tako je ostalo skoraj dva tisoč let, dokler ni